

УДК 373.2.091.12:001.82

Алексєєнко-Лемовська Л. В.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті визначено методологічні орієнтири розвитку методичної компетентності вихователів дошкільних навчальних закладів, зокрема системний підхід, що відбиває загальний зв'язок і взаємозумовленість явищ і процесів навколишньої дійсності, орієнтує на необхідність підходити до явищ життя як до систем, що мають певну будову і свої закони функціонування; компетентнісний підхід, що дозволяє змогу розглянути розвиток методичної компетентності вихователів дошкільних навчальних закладів як поетапний процес набуття знань, практичних умінь організації методичної роботи в дошкільному навчальному закладі та досвіду емоційно-ціннісного ставлення до суб'єктів і способів педагогічної діяльності; середовищний підхід, що передбачає створення спеціального середовища управління процесом розвитку суб'єктів педагогічного процесу, забезпечує проходження таких базових процедур: середовищстворення, наповнення ніш, інверсія середовища, спрямована на відновлення розуміння середовища.

Ключові слова: методологія, наукові підходи, системний підхід, компетентнісний підхід, середовищний підхід.

За останніх часів у сучасному суспільстві в цілому й в освіті зокрема відбуваються суттєві зміни, зумовлені необхідністю підвищення якості підготовки педагогічних кадрів. Актуальність проблеми підтверджується нормативно-законодавчою базою України: Законами України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Про дошкільну освіту”, Концепцією розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір на 2012–2021 рр.; Конвенцією про права дитини; Базовою програмою “Я у Світі”.

За сучасних умов важливо враховувати нові вимоги до підготовки вихователів дошкільних навчальних закладів, спираючись на концептуальні засади розвитку особистісного потенціалу дитини дошкільного віку, педагогічні умови оптимізації компетентної поведінки дошкільників із включенням у навчально-виховний процес ефективних особистісно орієнтованих технологій.

Різні аспекти проблеми підготовки фахівців у галузі дошкільної освіти знайшли відображення в наукових працях розробників Галузевих стандартів вищої освіти в Україні (Л. Артемова, В. Бондар, Г. Беленька, О. Богініч, Г. Сухорукова) та в дослідженнях А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Горбунової, Н. Калініченко, Е. Карпової, О. Кононко, К. Крутії, В. Майбороди, Т. Поніманської, О. Проскури, О. Сухомлинської, М. Собчинської, Т. Танько.

Мета статті – визначити методологічні орієнтири розвитку методичної компетентності вихователів дошкільних навчальних закладів.

Методична компетентність вихователів дошкільних навчальних закладів являє собою інтегральну багаторівневу професійно значущу характеристику особистості та діяльності педагога, що базується на результативному професійному досвіді; відображає системний рівень функціонування методологічних, методичних і дослідницьких знань, умінь, досвіду, мотивації, здібностей і готовності до творчої самореалізації в науково-методичній і педагогічній діяльності в цілому, передбачає оптимальне поєднання методів професійної педагогічної діяльності.

Методологічними орієнтирами розвитку методичної компетентності вихователів дошкільних навчальних закладів виступають психолого-педагогічні положення про специфіку суб'єкт-суб'єктної взаємодії; теорії особистості та її розвитку в процесі навчання й виховання; нова парадигма вищої освіти в умовах національного відродження держави; методологічні положення про системність вивчення педагогічних явищ і

процесів, комплексного використання методів дослідження; системний, компетентнісний, середовищний наукові підходи.

Системний підхід являє собою метод наукового пізнання, сутність якого полягає в тому, що об'єкт вивчають як цілісну множину елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто як систему. Системний підхід дозволяє виявити інтегративні системні властивості й якісні характеристики, які відсутні в окремих елементах, що складають систему.

Системний підхід до пізнання і перетворення будь-якого об'єкта є провідним загальнонауковим підходом; це напрям методології спеціально-наукового пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить дослідження об'єктів як систем. Застосування означеного підходу в педагогіці дозволяє виявити такий варіативний компонент її наукового знання, як педагогічна система з усіма її характеристиками: цілісність, зв'язок, структура й організація, рівні системи та їх ієрархія, керування, мета, самоорганізація системи, її функціонування і розвиток. З-поміж структурних компонентів системи виділяють: мету, зміст, форми та методи, що впливають на ефективність системи та відповідають загальним законам розвитку особистості.

Як самостійний науковий напрям цей підхід оформився на початку 90-х років минулого століття. До числа систем, у першу чергу, стали відносити педагогічний процес, особистість, учнівський і педагогічний колективи, природне, соціальне й освітнє середовище.

У роботах філософів глибоко проаналізовано різноманітні визначення поняття "система", розглянуто специфіку системного дослідження та вимоги, яким це дослідження повинно відповідати, представлено поняттєвий апарат.

Теорію системного підходу розроблено у працях А. Авер'янова, В. Афанасьєва, І. Блауберга, Ф. Корольова, В. Кузьміна, В. Садовського, А. Уреула, П. Щедровицького, Е. Юдіна.

Публікації з цього питання яскраво виражають два напрями: загальнотеоретичний (методологічний) і прикладний, який використовується в дослідженнях конкретних галузей знань (М. Амосов, Б. Анан'єв, П. Анохін, В. Кузьмін). Так, принцип системності, за твердженням В. Кузьміна, в загальному вигляді означає, що явище об'єктивної дійсності, яке розглядається з позицій закономірностей системного цілого та взаємодії його складових, утворює особливу гносеологічну призму або особливе "вимірювання" реальності.

В. Андрущенко стверджує, що "системний підхід – це спосіб наукового пізнання та практичної діяльності, що вимагає розгляду частин у нерозривній єдності з цілим" [1].

На думку С. Гончаренка, "системний підхід – це послідовність процедур для створення складноорганізованого об'єкта як системи, а також спосіб опису, пояснення, прогнозування поведінки таких об'єктів, дослідження складноорганізованих об'єктів як комплексу взаємопов'язаних підсистем, поєднаних загальною метою, що розкриває інтегративні властивості об'єкта як системи, а також зовнішні й внутрішні зв'язки; цілісне бачення складноорганізованих об'єктів дослідження" [3].

Основним поняттям системного підходу є система. В науковій літературі існує декілька трактувань цієї дефініції: "все, що складається з пов'язаних одна з одною частин" (С. Бір), "комплекс взаємодіючих компонентів" (Р. Беллман, І. Гліксберг, О. Гросс), "безліч пов'язаних елементівдіють. Не існує жодної підмножини елементів, не пов'язаної з іншою підмножиною" (Р. Акофф).

Саме системний підхід при дослідженні складноорганізованих об'єктів, таких як педагогічний процес, дає змогу реалізувати такі принципи:

- 1) єдності – спільний розгляд системи як єдиного цілого та як сукупності частин;
- 2) розвитку – врахування змінності системи, її здібності до розвитку, накопичення інформації з урахуванням динаміки навколишнього середовища;

- 3) глобальної мети – відповідальність за вибір глобальної мети;
- 4) функціональності – спільний розгляд структури системи та функцій із пріоритетом функцій над структурою;
- 5) децентралізації – поєднання децентралізації і централізації;
- 6) ієрархії – врахування супідрядності та ранжування частин;
- 7) невизначеності – врахування ймовірнісного настання події;
- 8) організованості – ступінь виконання рішень і висновків.

У В. Афанасьєва сукупності та єдності системний підхід складають взаємопов'язані аспекти:

– системно-елементний, такий, що відповідає на питання, з чого (яких компонентів) утворена система;

– системно-структурний, який розкриває внутрішню організацію системи, спосіб взаємодії компонентів, що її створюють;

– системно-функціональний, який показує, які функції виконує система та компоненти, що її створюють;

– системно-комунікаційний, що розкриває взаємозв'язок системи з іншими, як за горизонталлю, так і за вертикаллю;

– системно-інтеграційний, що показує механізми, чинники збереження, вдосконалення та розвитку системи;

– системно-історичний, такий, що відповідає на питання, як, яким чином виникла система, які етапи в своєму розвитку проходила, які її історичні перспективи.

Системний підхід дає можливість структурувати педагогічний процес і виділити в ньому складові компоненти, виявляє систему уявлень про педагогічний процес на основі однієї або декількох наукових парадигм.

Процес формування методичної компетентності педагога системний підхід дозволяє розглянути як цілісну систему; виділити системотворчий чинник формування означеної компетентності педагога, тобто мету і результат; сконструювати систему її формування, виявити складові компоненти, розкрити діалектику їх взаємозв'язку.

Загальною ідеєю компетентнісного підходу є компетентнісно-орієнтована освіта, спрямована на комплексне засвоєння знань і способів практичної діяльності, завдяки яким людина успішно реалізує себе в різних галузях життєдіяльності.

Компетентнісний підхід у системі освіти є предметом наукового дослідження Н. Бібік, І. Драча, О. Локшиної, О. Овчарук, Л. Пильгун, О. Пометун, І. Родигіна, Т. Смагіної, С. Трубачевої. До проблеми компетентностей особистості звертаються такі вчені, як Н. Босак, О. Вознюк, І. Дроздова, О. Мамчич, М. Пентилюк, Н. Тализіна, Л. Шевчук.

У процесі реалізації компетентнісного підходу набуваються знання, формуються вміння й навички, спрямовані на вдосконалення ключових, загальногалузевих і предметних компетентностей особистості (І. Зимня, В. Краєвський, О. Локшина, Л. Мамчур, Н. Остапенко, М. Пентилюк, О. Пометун, О. Семенов, С. Трубачева, А. Хуторський).

Як зазначає І. Зязюн, “головною метою вищої освіти має бути становлення цілісної і цілеспрямованої особистості, готової до вільного гуманістичного орієнтованого вибору й індивідуального інтелектуального зусилля, що володіє багатофункціональними компетентностями” [4].

Зазначимо, що науковці по-різному тлумачать сутність компетентнісного підходу. Компетентнісний підхід до освіти, як зауважує М. Нагач, стає останнім часом усе більш поширеним і претендує на роль концептуальної основи освітньої політики, що здійснюється як державами, так і впливовими міжнародними організаціями, підсилює практичну орієнтацію освіти, підкреслює значення досвіду, вмінь і навичок, що спираються на наукові знання. Визначальним чинником у реалізації компетентнісного

підходу є зорієнтованість на розвиток системного комплексу вмінь, смислових орієнтацій, адаптаційних можливостей, досвіду і способів трансформаційної діяльності з отриманням конкретного продукту.

Н. Бібік наголошує на необхідності переходу в навчанні “з процесу на результат у діяльнісному вимірі, забезпечення спроможності випускника відповідати новим запитам ринку праці, мати відповідний потенціал для практичного розв’язання життєвих проблем, пошуку свого “Я” у професії”.

На думку Л. Коваль, у професійно-педагогічній освіті перехід на компетентнісно орієнтовану підготовку розглядається в двох аспектах. По-перше, відбувається модернізація змісту професійної освіти, що передбачає її відбір і структурування з одночасним визначенням результативної складової освітнього процесу – набуття компетентностей. По-друге, постає потреба навчити педагогів цілеспрямовано формувати в дітей ключові та предметні компетентності.

За В. Химинець, “компетентнісний підхід” – спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості.

Зокрема, на думку О. Глузмана, компетентнісний підхід полягає у зміщенні акценту з накопичування нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування й розвитку в учнів здатності практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки та досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики. Перспективність використання компетентнісного підходу полягає в тому, що він передбачає високу готовність випускника вищого навчального закладу до успішної діяльності в різних сферах [2].

Компетентнісний підхід у системі підготовки вихователів дошкільних навчальних закладів вимагає зміщення акцентів із засвоєння визначених державними стандартами знань, умінь і навичок на формування здатності практично діяти, приймати ефективні рішення; застосовувати технології педагогічного прогнозування; активну професійну позицію в усіх сферах дошкільної освіти, а також навичок безперервної самоосвіти та рефлексії.

О. Пометун розглядає компетентність як спеціальним шляхом структуровані набори знань, умінь, навичок, спроможностей і ставлень, що дозволяють фахівцеві визначити, тобто ідентифікувати і розв’язувати незалежно від контексту проблеми, що є характерними для певного напрямку професійної діяльності. Якщо сфера життя, в якій людина відчуває себе здатною ефективно функціонувати (тобто компетентною), є достатньо широкою, йдеться про так звані “ключові” чи життєві компетентності. Якщо ж компетентність поширюється на вузьку сферу, наприклад, у межах певної наукової дисципліни, то можна говорити про предметну чи галузеву компетентність. Сформовані компетентності людина використовує за потреби в різних соціальних та інших контекстах залежно від умов і потреб здійснення різних видів діяльності. Компетентна людина застосовує ті стратегії, що здаються їй найприйнятнішими для реалізації окреслених завдань. Отже, компетентність – це результативно-діялісна характеристика освіти. Нижній поріг, рівень компетентності є рівнем діяльності, необхідним і достатнім для мінімальної успішності в досягненні результату.

Під компетентністю людини, зазначає В. Химинець, слід розуміти спеціально структуровані набори знань, умінь, навичок і ставлень, яких набувають у процесі навчання. Загальні і фахові компетентності людина використовує в різних сферах діяльності для виконання певних завдань, вони також допомагають при виборі моделі поведінки в різних ситуаціях. Дотримуючись компетентнісного підходу, науковець стверджує, що вміє вчитися той, хто: усвідомлює мету освітньої діяльності; мотивований до ефективною освітньої діяльності; вміє організувати свою освітню діяльність; вміє відібрати потрібні знання; працює за планом, відповідно до поставленої мети; вміє

здійснювати моніторинг і самоконтроль освітньої діяльності; усвідомлює свою освітню діяльність і прагне до її вдосконалення.

Таким чином, з позицій компетентнісного підходу рівень освіти визначається здатністю фахівця вирішувати проблеми різної складності на основі наявних знань і досвіду.

Ще одним новим підходом до підготовки майбутніх педагогів є середовищний підхід. Основні положення середовищного підходу в освіті розробив Ю. Мануйлов. Наукові пошуки на основі середовищного підходу проводять В. Барішников, Л. Волкова, О. Даценко, О. Мігіна, О. Проскурняк, І. Суліма, О. Тюрікова, Л. Шемятихіна, Н. Фоміних, О. Ярошинська, В. Ясвін.

За словами В. Стрельнікова, сучасна педагогіка пропонує середовищний підхід як теорію і технологію безпосереднього управління (через середовище) процесами виховання і розвитку особистості; як систему дій суб'єкта управління, спрямованих на перетворення середовища у засіб проектування й діагностики результату навчання і виховання.

О. Ярошинська зазначає, що саме середовищно-орієнтований підхід дає змогу перенести акцент у діяльності викладача з активного педагогічного впливу на особистість студента в контекст формування "освітнього середовища", в якому відбувається його професійне становлення: чим більше і повніше особистість використовує можливості середовища, тим успішніше відбувається її вільний і активний саморозвиток [5].

Науковці, конкретизуючи проблему середовищного підходу до освіти, зазначають, що зміст освіченості буде розумітися як безперервно мінливе середовище, включаючи інформаційні та телекомунікативні середовища, що найбільш оперативно відбивають ці зміни. Однак, як показує досвід, застосування інформаційних і телекомунікаційних технологій, само по собі, не призводить до істотного підвищення ефективності освітнього процесу та професійної підготовки фахівця. Доцільним є створення такого освітнього середовища професійної підготовки, яке забезпечувало б процеси гуманізації освіти, підвищення інноваційності, креативності, інтегративності, створювало б умови, максимально сприятливі для професійного саморозвитку особистості.

Важливою є думка багатьох науковців і зокрема І. Щендрика, що середовище (освітнє, виховне) складається не само по собі і не на основі рекомендацій або побажань, для його виникнення необхідна спеціально організована діяльність, зокрема педагогічна, ефективність якої є лише за умови її проектування.

Середовищний підхід органічно поєднується з компетентнісним і системним підходами. Водночас, кожен із них у тій чи іншій мірі апелює до поняття середовище. Середовищний підхід дає можливість інтегрувати їх, розглядаючи проблеми педагогіки крізь призму багатогранності.

Особливої уваги потребує технологія проектування освітнього середовища професійної підготовки та перепідготовки педагогів, яка передбачає єдність, взаємозумовленість, наступність усіх функцій і структурних компонентів, що її формують. Її неперервність є необхідною умовою розширення і поглиблення професійної підготовки, забезпечення можливості постійного переходу фахівця на новий, вищий рівень професійної компетентності.

Висновки. Таким чином, реалізація у дослідженні *системного підходу* дозволяє виявити інтегративні системні властивості й якісні характеристики, забезпечує системне світорозуміння, прагнення до цілісного осягнення досліджуваного феномена. Системний підхід відбиває загальний зв'язок і взаємозумовленість явищ і процесів навколишньої дійсності, орієнтує на необхідність підходити до явищ життя як до систем, що мають певну будову і свої закони функціонування. Сутність системного підходу полягає в тому, що відносно самостійні компоненти розглядаються не ізольовано, а в їх взаємозв'язку, в розвитку і русі.

Компетентнісний підхід дав змогу розглянути розвиток методичної компетентності вихователів дошкільних навчальних закладів як поетапний процес набуття знань, практичних умінь організації методичної роботи в дошкільному навчальному закладі та досвіду емоційно-ціннісного ставлення до суб'єктів і способів педагогічної діяльності, що відповідає запитам дошкільників і вимогам постіндустріального суспільства до особистості вихователя.

Середовищний підхід є теоретико-методологічною основою педагогічної діяльності, передбачає створення спеціального середовища управління процесом розвитку суб'єктів педагогічного процесу, забезпечує проходження таких базових процедур: середовищстворення, наповнення ніш, інверсія середовища, спрямована на відновлення розуміння середовища. Система дій із середовищем повинна перетворювати його на засіб комплексного цілеспрямованого впливу на особистість. Середовище розкриває ті чи інші можливості для розвитку особистості педагога, надає можливості спів-буттєвого статусу: спів-спілкуватися, співдружності з іншими людьми, співпраці з ними, суперництва, співпереживання.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розробці методики розвитку методичної компетентності вихователів дошкільних навчальних закладів у системі неперервної освіти, що базується на сучасних наукових підходах, загальнопедагогічних і методичних принципах, враховує специфіку підготовки та перепідготовки вихователів до означеного виду професійно-педагогічної діяльності.

Л і т е р а т у р а :

1. Андрущенко В. П. Модернізація педагогічної освіти відповідно до викликів XXI століття / В. П. Андрущенко, В. І. Бондар // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. – 2010. – Вип. 1.28. – С. 12-20.
2. Глузман О. В. Базові компетентності: сутність та значення в життєвому успіху особистості / Олександр Глузман // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 2. – С. 51-60 4.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 375 с.
4. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : науч. метод. пособ. / І. А. Зязюн. – К. : МАУП, 2000. – 312 с.
5. Ярошинська О. Середовищний підхід в професійній освіті: теоретичні засади та перспективи впровадження [Електронний ресурс] / О. Ярошинська // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2011. – № 4(1). – С. 104-109. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2011_4\(1\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2011_4(1)_19).

R e f e r e n c e s :

1. *Andrushchenko V. P.* Modernizatsiia pedahohichnoi osvity vidpovidno do vyklykiv XXI stolittia / V. P. Andrushchenko, V. I. Bondar // Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Seriiia : Pedahohichni nauky. – 2010. – Vyp. 1.28. – S. 12-20.
2. *Hluzman O. V.* Bazovi kompetentnosti: sutnist ta znachennia v zhyttievomu uspiikhу osobystosti / Oleksandr Hluzman // Pedahohika i psykholohiia. – 2009. – № 2. – S. 51-60 4.
3. *Honcharenko S. U.* Ukrainskyi pedahohichniy slovnyk / S. U. Honcharenko. – K. : Lybid, 1997. – 375 s.
4. *Ziazun Y. A.* Pedahohyka dobra: ydealy y realyy : nauch. metod. posob. / Y. A. Ziazun. – K. : MAUP, 2000. – 312 s.
5. *Iaroshynska O.* Seredovyshchnyi pidkhdid v profesiinii osviti: teoretychni zasady ta perspektyvy vprovadzhennia [Elektronnyi resurs] / O. Yaroshynska // Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia. – 2011. – № 4(1). – S. 104-109. – Rezhym dostupu : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2011_4\(1\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2011_4(1)_19).

Алексеевко-Лемовская Л. В. Методологические ориентиры развития методической компетентности воспитателей дошкольных учебных заведений.

В статье определены методологические ориентиры развития методической компетентности воспитателей дошкольных учебных заведений, в том числе системный подход, отражающий общую связь и взаимообусловленность явлений и процессов окружающей действительности, ориентирует на необходимость подходить к явлениям жизни как к системам, которые имеют определенное строение и свои законы функционирования; компетентностный подход, позволяющий рассмотреть развитие методической

компетентності вчителів дошкільних навчальних закладів як поетапний процес набуття знань, практичних умінь організації методичної роботи в дошкільному навчальному закладі та досвіду емоційно-ціннісного ставлення до суб'єктів та способів педагогічної діяльності; середовищний підхід, передбачаючий створення спеціальної середовища управління процесом розвитку суб'єктів педагогічного процесу, забезпечує проходження таких базових процедур: створення середовища, заповнення ніш, інверсія середовища, спрямована на відновлення розуміння середовища.

Ключові слова: методологія, наукові підходи, системний підхід, компетентнісний підхід, середовищний підхід.

Alekseenko-Lemovska L. V. Methodological development benchmarks of methodical competence of pre-school teachers.

The article defines methodological benchmarks of methodical competence of pre-school teachers, including systematic approach, reflecting the overall relationship and interdependence of phenomena and processes of reality, focuses on the need to approach the phenomena of life as systems that have a structure and its own laws of functioning; competence approach, which allows to consider the development of methodological competence of teachers of preschool institutions as a gradual process of gaining knowledge, practical skills of methodical work in preschool institution and experience of emotional and value attitude to the subjects and methods of teaching; environmental approach that provides creating a special environment, development process management of pedagogical process subjects, ensures the passage of such basic procedures: creation of environment, filling of niches, inversion of environment, aimed at restoring of environment understanding.

Keywords: methodology, scientific approaches, system approach, competence approach, the environmental approach.

УДК 37.017:172.15

Бех І. Д.

ПАТРІОТИЗМ У НАУКОВО-ВИХОВНОМУ ФОРМАТІ

У статті розкрито сутність існуючих виховних моделей у контексті їх можливостей вирішувати проблему виховання патріотизму. Дано визначення дефініції "патріотизм" та запропонована його компонентна структура. Змістовно розкрито специфіку почуття любові стосовно народу, батьківщини, держави. Сформульовано ряд положень, на яких має орієнтуватись процес виховання патріотизму.

Ключові слова: патріотизм; виховання патріотизму; структурні компоненти; любов до народу, батьківщини, держави; наукові положення; виховна модель.

Нині зі всією глибиною розуму і почуттів нація усвідомлює доленосну ідею, що міць, сила і стійкість держави залежить не тільки від її матеріально-економічної потужності, а й від рівня духовної самосвідомості народу, як консолідуючого його ідейного стрижня. Патріотизм у цьому зв'язку є невичерпним джерелом прогресивного розвитку держави у всіх її функціях.

З проблемою патріотизму ми входимо у найчутливішу сферу особистості, у її справжню духовність. Тож тут потрібна висока відповідальність і наукова строгість, оскільки у цій духовній царині ще далеко не все звідане і взяте до практичного використання. Зразки ж прояву почуття патріотизму, які нині демонструє частина нашого українського суспільства, на нашу думку, є переважно результатом сприятливого збігу індивідуально-психологічних, широких соціалізуючих групових, сімейно-родинних факторів, які зазнала та чи інша окрема особистість. Ми ж як науковці й педагогіки повинні мати на увазі керований процес виховання і розвитку почуття патріотизму у кожної зростаючої особистості.